

هفتمین کنفرانس ملی مرتع و مرتعداری ایران
۱۸-۱۹ اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

بررسی عوامل تأثیرگذار بر صادرات گیاهان دارویی

مرضیه حبیب وند کهریزی^{۱*}، مژده اسکو^۲

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد مرتعداری دانشگاه تهران، m.habibvand@ut.ac.ir

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد گیاهان زینتی دانشگاه تهران

چکیده

امروزه استفاده از گیاهان دارویی و معطر به دلیل گرایش مجدد انسان به طبیعت و محصولات طبیعی، اثرات جانبی مواد سنتزی و نیز کشف داروهای جدید از ترکیبات طبیعی که دارای ساختارهای پیچیده شیمیایی و غیرقابل سنتز می‌باشند؛ رشد بسیار بالایی داشته است. با توجه به رویکرد کشورهای جهان به داروهای گیاهی و فرآورده‌های طبیعی، در سال‌های آینده مصرف گیاهان دارویی در صنعت افزایش می‌یابد. توجه و اقبال به سوی گیاهان دارویی، کشت و تجارت آن را در جایگاه اقتصادی مناسبی قرار داده است. هدف این پژوهش بررسی تعیین عوامل تأثیرگذار و میزان تأثیرگذاری بر صادرات گیاهان دارویی و ارائه راهکارهای مناسب برای تسهیل و بهبود صادرات است. متکی بودن ایران بر درآمدهای نفتی، تأثیرپذیری درآمدها از مسائل سیاسی و اقتصادی جهان و آسیب‌پذیری اقتصاد کشور را موجب شده است. یکی از راه‌های مقابله با این چالش، توسعه تولیداتی است که ضمن بهبود وضع اقتصادی داخلی سبب افزایش صادرات غیرنفتی شود. با توجه به نتایج حاصله بهبود تجارت گیاهان دارویی نیازمند راهبرد صادراتی مناسب و سیاست‌های هماهنگ در راستای رشد صادرات و حفظ و بهبود موقعیت جهانی ایران است.

واژه‌های کلیدی: گیاهان دارویی، تجارت، ایران، صادرات.

مقدمه

در کشورهای در حال توسعه، صادرات محصولات کشاورزی جهت تأمین ارز مورد نیاز صنعت و بخش مصرف جامعه مورد توجه است. ایران وابستگی فراوان به درآمد حاصل از صادرات نفت دارد و هرگاه بحث صادرات غیرنفتی مطرح می‌شود؛ صادرات محصولات کشاورزی و سنتی در ذهن القا می‌شود. صادرات محصولاتی مانند: گیاهان دارویی، خشکبار و محصولات

هفتمین کنفرانس ملی مرتع و مرتعداری ایران
۱۹-۱۸ اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

باغی از مواردی هستند که ارزآوری فراوان در بین فعالیتهای اقتصادی دارند. متکی بودن اقتصاد ایران به درآمدهای نفتی و تأثیرپذیری درآمدها از مسائل سیاسی و اقتصادی، آسیب پذیری اقتصاد کشور را موجب شده است؛ یکی از راههای مقابله با این چالش، توسعه تولیداتی است که ضمن بهبود وضع اقتصاد داخلی سبب افزایش صادرات غیرنفتی می شود (حیدری و همکاران، ۱۳۹۵). در این راستا برای این که در فرایند جهانی شدن اقتصاد بتوانیم سهم معقولی را داشته باشیم و با گذشت زمان جایگاه خود را بهبود بخشیم؛ باید مزیت های بالفعل و بالقوه کشور را شناسایی کنیم تا در صحنه تجارت جهانی مزیت های مطلوب تری را باشیم. گیاهان دارویی یکی از منابع بسیار ارزشمند در گستره وسیع منابع طبیعی ایران هستند که در صورت شناخت علمی، کشت، توسعه و بهره برداری صحیح می توانند نقش مهمی در سلامت جامعه، اشتغال زایی و صادرات غیرنفتی داشته باشند. برنامه ریزی اصولی برای توسعه فعالیت ها در بخش گیاهان دارویی، نیازمند بررسی دقیق وضعیت موجود، شناخت کافی پتانسیل های موجود در عرصه های زراعی و منابع طبیعی به عنوان خاستگاه اصلی گونه های بومی کشورمان و همچنین شناخت صحیح از محدودیت ها و چالش ها است (سالکی و همکاران، ۱۳۹۵).

کشور ایران با داشتن بیش از ۱۰۸۸ گونه گیاهی (تقریباً سه برابر تعداد گونه های گیاهی موجود در اروپا) از لحاظ تنوع گیاهان دارویی، در زمره کشورهای مهم جهان به شمار می رود. نوپا بودن گیاهان دارویی، ویژگی های آنها در سازگاری با شرایط نامساعد، توان باروری این گیاهان در اراضی کم بهره، باز شدن بازارهای جدید گیاهان دارویی، وجود صنایع فرآوری وابسته، و ایجاد اشتغال از جمله عوامل مهمی است که می توان به عنوان مزایای گیاهان دارویی به آنها اشاره کرد (خداوردی زاده و همکاران، ۱۳۹۴).

مواد و روش ها

این تحقیق به صورت مرور منابع و کتابخانه ای انجام شده است و سایت مورد استفاده ویکی پدیا است.

نتایج

وضعیت فعلی گیاهان دارویی در کشور

کشت اغلب گیاهان دارویی مستلزم برخورداری از منابع غنی خاک، آب یا سرمایه است. کشور ایران با تنوع بالای زیست محیطی در تولید بسیاری گونه های دارویی توانمند است. مواد موثر گیاهان دارویی، یعنی ارزشمندترین بخش تولید گیاه از دیدگاه اقتصادی بر خلاف گیاهان زراعی و باغی تحت تأثیر تنش های محیطی افزایش می یابد. به عبارت دیگر میزان بازدهی

هفتمین کنفرانس ملی مرتع و مرتعداری ایران ۱۹-۱۸ اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

اقتصادی مواد دارویی در گیاهان دارویی تحت تأثیر شرایط دشوار محیط افزایش می‌یابد. بسیاری از روستاهای اکوتونی (تنش خیز) ایران اگرچه دارای منابع کم بهره هستند؛ ولی در این نقاط مواد موثر گیاهانی نظیر اسفرزه، ماریتیغال، حنا، آنغوزه، شیرین بیان، باریجه، عناب و وشق (وشا) به شدت افزایش می‌یابد (امید بیگی، ۱۳۸۷).

از حیث ساختاری، صنعت گیاهان دارویی ایران شامل ۴ بخش عمده است (فروتن، ۱۳۹۰).

صنایع داروسازی شیمیایی و گیاهی: این واحدها علاوه بر تولید داروها و فرآورده‌های شیمیایی داروهای گیاهی نیز عرضه می‌کنند. ۱- صنایع داروسازی گیاهی: این واحدها صرفاً داروهای گیاهی تولید می‌کنند. ۲- صنایع مواد اولیه گیاهی: این واحدها انواع مواد اولیه گیاهی از جمله اسانس، عصاره و هم چنین گیاه خام را به صورت عمده برای مصارف داروسازی، غذایی، آرایشی و بهداشتی تولید می‌نمایند. ۳- صنایع بسته بندی گیاهان دارویی: در این واحدها، گیاهان دارویی به صورت مجزا یا مخلوط بسته بندی شده و به اشکال گوناگون عرضه می‌گردد.

وضعیت تجارت گیاهان دارویی در ایران

ارزش دارویی، تقاضای بازار و سطح فرآوری از مهم‌ترین شاخص‌های سنجش اقتصادی یک گیاه دارویی است. طبق گزارش سازمان خواربار جهانی، تجارت گیاهان دارویی در ایران به مراتب بهتر از اروپاست. علاوه بر این سالانه حدود دو میلیون دلار محصولات فرعی جنگلی و مرتعی به بازارهای جهانی از جمله آلمان، فرانسه و امارات متحده عربی صادر می‌شود. به طور کلی می‌توان گفت عمده‌ترین خریداران گیاهان دارویی ایران، کشورهای اروپای غربی به خصوص آلمان، انگلستان، فرانسه و اروپای شرقی و آمریکا، هندوستان، پاکستان و کشورهای حوزه خلیج فارس می‌باشند؛ این در حالی است که بسیاری از مواد اولیه گیاهی مورد نیاز در صنعت تولید داروهای گیاهی کشور از خارج وارد می‌شود (کشفی بناب، ۱۳۸۹).

تجارت خارجی و صادرات در اقتصاد کشورها از اهمیت فزاینده‌ای برخوردار است به طوری که یکی از اهداف اصلی در برنامه‌های اقتصادی کشورهای در حال توسعه محسوب می‌شود. اهمیت و جایگاه تجارت خارجی در رشد و توسعه اقتصادی این کشورها به حدی است که صاحب نظران در علم اقتصاد از آن به عنوان موتور رشد و توسعه اقتصادی یاد می‌کنند؛ زیرا این فعالیت مهم، باعث توسعه وضعیت رقابتی، افزایش اشتغال در داخل و بهبود درآمدهای ارزی کشور می‌شود (سنایی و زمانی، ۱۳۹۴).

در حال حاضر حدود ۶۶ هزار هکتار از اراضی کشاورزی در استان‌های مختلف کشور، به کشت گیاهان دارویی اختصاص دارد. از مجموع مزارع اختصاص یافته به گیاهان دارویی، حدود ۶۵ هزار تن محصول تولید می‌شود. میزان صادرات کشور در سال ۱۳۸۶ به میزان ۶۳ میلیون ثبت شده است که عمده‌ترین اقلام: زیره، گشنیز و عصاره شیرین بیان بوده‌اند؛ این در حالی است که ارزش کل واردات گیاهان دارویی و مواد اولیه گیاهی در سال ۱۳۸۶ به میزان ۸۵ میلیون دلار است. بیشترین ارزش میزان

واردات گیاهان دارویی و فرآورده‌های مرتبط، معادل ۵۹ میلیون دلار مربوط به اسانس‌ها است. این اسانس‌ها عمدتاً سنتزی بوده و در صنایع آرایشی-بهداشتی و صنعتی کاربرد دارد. در حال حاضر ۳۵ شرکت داروسازی گیاهی در کشور مجوز فعالیت دارند و حدود ۳۰۰ قلم داروی گیاهی در کشور تولید می‌گردد (برنامه راهبردی تحقیقات گیاهان دارویی، ۱۳۸۷).

با توجه به اینکه استفاده از گیاهان دارویی در قالب طب سنتی برای درمان بیماری‌ها و مصارف دیگر در صنایع غذایی و بهداشتی از دیرباز مورد توجه بوده است؛ ولی در چند سال اخیر با گرایش مردم به استفاده از داروهایی با منشأ گیاهی به دلیل عوارض جانبی و سو داروهای شیمیایی توجه جهانیان به این بحث بیشتر شده است. از سوی دیگر، تاکید سازمان بهداشت جهانی در جایگزینی تدریجی مواد طبیعی به جای مواد شیمیایی موجب شده تا کشورهای مختلف جهان نسبت به سرمایه‌گذاری، برنامه ریزی کشت و تولید انبوه گیاهان دارویی در سطوح صنعتی و استفاده از آن در صنایع دارویی، بهداشتی و غذایی اقدام کنند. چنین توجه و اقبال به سوی گیاهان دارویی، کشت و تجارت آن را در جایگاه اقتصادی مناسبی قرار داده است. به طوری که برآوردها حاکی از ده‌ها میلیارد دلار گردش مالی حاصل از پرداختن به این تجارت است.

امروزه در اقتصاد جهانی، تولید و صادرات نقش به سزا و مهمی را در چارچوب هر اقتصاد سالمی ایفا می‌کند. تمام کشورهای برخوردار از اقتصاد موفق می‌کوشند تا خود را در زمینه‌ای از صادرات که در آن مزیت نسبی دارند؛ تقویت نمایند. از طرفی در جهان امروز چالش‌های جدیدی مثل افزایش روزافزون رقابت، پیشرفت بسیار سریع فناوری، تغییر در سلاقی و خواسته‌های مشتریان و... پیش روی شرکت‌ها قرار دارند (جلالی، ۱۳۹۰).

بازاریابی گیاهان دارویی

گیاهان دارویی و صنعتی یکی از مهم‌ترین محصولات صادراتی کشور از گذشته‌های دور تا کنون به شمار می‌آید. البته جای بسی تأسف است که بخش اعظم این محصولات در کشور ما به صورت خام و به شیوه سنتی از طبیعت جمع‌آوری و بدون هیچ گونه تغییری به خارج از کشور صادر می‌شود (فروتن، ۱۳۹۰). چنانچه برنامه ریزی اصولی در شیوه تولید و بازاریابی گیاهان دارویی صورت پذیرد؛ می‌تواند علاوه بر درمان بیماری‌ها، سبب ایجاد اشتغال مولد، جلوگیری از تخریب جنگل‌ها و مراتع و حفظ محیط زیست گردد. از عمده‌ترین مشکلات موجود بر سر راه رشد و توسعه گیاهان دارویی، بازاریابی محصولات آن است. بازاریابی صحیح سبب می‌شود تا محصولات بر اساس نیاز مصرف‌کنندگان تولید و به نحو بهداشتی و مورد پسند در اختیار آنان قرار گیرد. عملیات بازاریابی شامل انبارداری، حمل و نقل، درجه بندی، بسته بندی و تبدیل است. در سازمان بازاریابی نیز تولیدکنندگان، واسطه‌ها و مصرف‌کنندگان نقش عمده را ایفاء می‌نمایند (پژوهان و قهفرخی، ۱۳۹۲). با توسعه هدفمند گیاهان دارویی، استخراج گیاهان دارویی مورد استفاده، مکان‌یابی مناطق مستعد کاشت و بهداشتی کردن تولید این گیاهان باید از

مهم‌ترین اهداف و برنامه‌های کشور در این زمینه باشد. با توجه به فراوانی گونه‌های مختلف گیاهان دارویی در کشور، به دلیل بسته بندی نامطلوب و صادرات فله‌ای متأسفانه از میزان صادرات قابل توجهی برخوردار نیستیم. فروش کنترل شده و تحت نظارت گیاهان دارویی یکی دیگر از مشکلات این صنعت است و باید فروش گیاهان دارویی به یک فرآیند رسمی تبدیل شود و امروزه میزان استفاده از فرآورده‌های طبیعی دارویی در کشورهای پیشرفته به طور میانگین بالای ۷۲ درصد است که این مسئله نشانگر آن است که باید به فرهنگ سازی، آموزش پزشکان و داروسازان و تولید فرآورده‌های طبیعی و گیاهی در داخل بیشتر ارزش داده شود. هنگامی که راهبردهای بازاریابی کالاهای تولیدی مورد بحث قرار می‌گیرد؛ بازاریابی معمولاً چهار عامل اساسی محصول، قیمت، مکان و ارتقا را مورد نظر قرار می‌دهد؛ اما ماهیت خدمات که جنبه‌هایی مانند: مشارکت مشتری در امر تولید و اهمیت زمان را در بردارد؛ وجود عامل حیاتی دیگری را نیز طلب می‌کند. برای دست یافتن به این چالش از الگوی منسجم خدمات ۸ پی استفاده می‌کنیم که توجه مدیران سازمان‌های خدماتی را به هشت متغیر تصمیم‌گیری جلب می‌کند (لاولاک و رایت، ۲۰۱۲).

چالش‌ها و تنگناهای توسعه کشت، فرآوری و صادرات گیاهان دارویی

همان طور که به آن اشاره شد؛ علیرغم وجود پتانسیل‌ها و استعدادهای فراوان سرزمین ایران در تولید گیاهان دارویی، این کشور آنچنان که شایسته است؛ در زمینه گیاهان دارویی در بازارهای جهانی جایگاهی ندارد. بی‌شک چالش‌های بسیاری در مسیر تولیدکنندگان وجود دارد که مانع از بهره‌گیری آنان از مواهب الهی موجود در سرزمین ایران می‌شود؛ که در ادامه به تعدادی از این موانع اشاره می‌شود.

- ناآگاهی کشاورزان نسبت به اهمیت و ارزش گیاهان دارویی
- عدم رعایت نکات فنی و بهداشتی توسط تولیدکنندگان
- عدم کنترل و نظارت کافی بر محصول فرآوری شده از لحاظ کیفیت و میزان مواد مؤثره
- نبود ارتباط لازم میان بخش‌های مرتبط با این صنعت
- واردات بی رویه محصولات فرآوری شده جهت استفاده از آن‌ها به عنوان مواد اولیه و خام در صنایع وابسته
- عدم تطابق با استانداردهای بین‌المللی خطوط فرآوری موجود که باعث کاهش کیفیت محصول فرآوری شده می‌گردد
- نبود ماشین آلات اختصاصی عصاره‌گیری و اسانس‌گیری که بخش اعظم ماده اولیه صنایع را به وجود می‌آورند
- صادرات فله‌ای و بدون وجود بسته بندی‌های استاندارد

هفتمین کنفرانس ملی مرتع و مرتعداری ایران
۱۹-۱۸ اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

- محدودیت امکانات بسته بندی‌های مورد قبول بازار جهانی
- شیوه سنتی تجارت و بازاریابی گیاهان دارویی و ضرورت به‌کارگیری علم روز دنیا
- تعدد دستگاه‌ها و ارگان‌های مرتبط با موضوع گیاهان دارویی
- محدودیت توسعه سطح زیر کشت و عملکرد گیاهان دارویی در عرصه‌های طبیعی، زراعی، عرصه‌های دیم معمولی و دیم کم بازده

- ورود گیاهان دارویی خارجی به بازار کشور
- بی‌اطلاعی از درخواست بازارهای جهانی برای محصولات گیاهان دارویی
- نبود تبلیغات مناسب و صحیح در جهت هدایت مردم به مصرف این محصولات
- عدم وجود منابع مطمئن بذر و نشا
- حمایت ضعیف دولت به خصوص جهاد کشاورزی
- ناپایداری سیاست گذاری در زمینه گیاهان دارویی
- ضعیف بودن بازار یابی خارجی

راهکارها و پیشنهاداتی جهت بهبود وضعیت و ساماندهی تجارت گیاهان دارویی

نگاهی به چالش‌های پیش روی تولید گیاهان دارویی نشان دهنده این است که تاکنون برنامه ریزی منسجمی برای استفاده از پتانسیل‌های موجود در کشور و رفع چالش‌ها وجود نداشته است و با وجود حرکت‌های مناسبی که در سال‌های اخیر در کشور در زمینه حمایت و توسعه از این صنعت شکل گرفته، تا زمانی که این حمایت‌ها طبق استراتژی مشخصی در کشور پیگیری نشود؛ حصول به نتایج مناسب بسیار مشکل خواهد بود. راهکارهای پیشرو شامل موارد زیر است.

- سامان دهی تحقیقات، ترویج و آموزش گیاهان دارویی به منظور توسعه سطح دانش و آگاهی بهره برداران
- امکان سنجی مناسب جهت توسعه سطح زیر کشت گیاهان دارویی با هدف افزایش تولید، ایجاد اشتغال مولد و توسعه صادرات.

- معرفی گیاهان دارویی ایران در بازارهای داخلی و بین‌المللی

- حمایت از بخش خصوصی جهت تولید، فرآوری، بسته بندی و صادرات گیاهان دارویی
- رعایت استانداردهای بین‌المللی در تولید گیاهان دارویی و داروهای گیاهی برای حضور در بازار جهانی
- بازاریاسنجی و شناسایی بازار هدف به منظور حضور موثر در تجارت بین‌المللی گیاهان دارویی

هفتمین کنفرانس ملی مرتع و مرتعداری ایران
۱۸-۱۹ اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

- ساماندهی کشت و فرآوری گیاهان دارویی
- توسعه تولید زراعی گیاهان دارویی در سطوح صنعتی در مقایسه با برداشت بی رویه از طبیعت
- حفظ و حراست از گونه‌های موجود در طبیعت و محیط زیست
- کاشت گیاهان دارویی که در اقلیم ایران وجود ندارد.
- حمایت دولت از تولید انبوه گیاهان دارویی منتخب با خرید تضمینی و رفع خلأهای قانونی در زمینه کشت گیاهان دارویی
- جلوگیری از قاچاق کالا
- تشکیل شرکت‌های بازرگانی، جهت صدور محصولات تولید کنندگان با هدف فروش و افزایش قدرت رقابت پذیری در بازارهای بین‌المللی
- اصلاح قوانین دست و پاگیر صادراتی
- ارتباط با بازارهای نوپا و جدید
- نفوذ به بازارهای هدف کشورهای رقیب
- ایجاد نمایشگاه گیاهان دارویی منتخب در کشورهای مصرف کننده خارجی
- جلوگیری از فروش گیاهان دارویی به کشورهایی که با هدف صادرات دوباره اقدام به وارد کردن گیاهان می‌کنند (صادر کردن گیاهان به کشورهایی که مصرف کننده نهایی باشند).

بحث و نتیجه گیری

با توجه به جمیع بررسی‌های به علم آمده برآوردها حاکی از ده‌ها میلیارد دلار گردش مالی حاصل از پرداختن به صادرات و تجارت گیاهان دارویی است؛ اما به توجه به قابلیت‌های کشورمان که ذکر آن به میان رفت و نظر به پیشینه کهن استفاده از گیاهان دارویی در ایران، چنین به نظر می‌رسد که هنوز نتوانسته ایم از ظرفیت‌های موجود در کشور به خوبی بهره برداری کنیم و جایگاه مناسبی در عرصه تجارت در بازارهای جهانی گیاهان دارویی بیابیم.

- Andel, T.V., Myren, B., Van Onselen, S., 2012. Ghana's Herbal Market. *Journal of Ethnopharmacology*, 140 (2): 368-87.
- Archibugi, D., Pianta, M., 1992. The Technological Advanced Countries, A report To The EEC On International Science And Technology Activities, Dortrecht, Kluwer Academic Publisheres
- Elias M, A., 1988. Management Information Systems: Concepts, Structure And Applications; Menlo Park, Calif., Benjamin/Cummings Pub. Co
- Babakhani, M., Alizadeh Haji, H.A., 2011. An Empirical Study To Determine The Critical Success Factors Of Export Industry, *Management Science Letters*, Vol. 1: 23-28.
- Hashemi, f., 1395. Cultivation Of Medicinal Plants In Iran. The 2nd National Conference On Medicinal Plants.
- Heydari, f., mahmudi, m., 1395. Strategic Evaluation Of The Production And Commercialization Of Medicinal Plants On The Coast Of Makran. National Conference on Entrepreneurship and Investment Opportunities on the Makren Coast.
- Khodaverdizade, m., mohamadi, m., 1394. Determine The Relative Advantage And Structure Of The Global Export Markets For Medicinal Plants *Agriculture Economics Research*, 9 (2): Summer 2012: 153-174.
- Kumaran, A., Karunakaran, R.J., 2006. Antioxidant And Free Radical Scavenging Activity Of An Aqueous Extract Of *Coleus Aromaticus*. *Food Chemistry*, 97: 109-114

Investigating Factors Affecting the Export of Medicinal Plants

Abstract

Today, the use of medicinal and aromatic herbs has grown very rapidly due to human rejuvenation of nature and natural products, the side effects of synthetic substances and the discovery of new drugs from natural compounds that have complex chemical and non-synthesized structures. In the coming years, the consumption of medicinal plants in the industry will increase in the world due to the country's approach to herbal and natural herbal medicines. This kind of attention to the herbs, cultivation and trade has placed it in an economical place. The purpose of this research is to determine the effective factors and the level of influence on the export of medicinal plants and provide appropriate solutions. Iran's dependence on oil revenues and the impact of incomes on the world's political and economic issues have caused the vulnerability of the country's economy. One of the ways to cope with this challenge is to develop productions that, while improving the domestic economy, will increase non-oil exports. According to the results, the improvement of the trade in medicinal plants requires an appropriate export strategy and coordinated policies in line with the growth of exports and the preservation and improvement of the global situation of Iran.

Keywords: Medicinal plants, Trade, Iran, Export.